

„KRADLJIVCI TUĐIH LEĐA“

Obračun sa anarholiberalističkim grupama u SFRJ posle 1968.*

APSTRAKT: Članak se bavi istraživanjem i analizom obračuna sa anarholiberalističkim pojedincima i grupama u Srbiji u kontekstu osude liberalizma i gušenja studentske pobune posle 1968. Hapšenje i osude ovako kvalifikovanih pripadnika studentske levice, intelektualaca i profesora, ukidanje slobodoumnijih i kritičkih glasila, posmatraju se i u kontekstu uobičajenih periodičnih obračuna u SFRJ, smena stezanja i liberalizacije. Takođe uočava se potreba partije i države da izađe na kraj sa narastajućim društvenim otporima i raznolikim unutrašnjim neprijateljima u vremenu kada se nazirala ozbiljna politička i ekonomska kriza. Anarholiberali su početkom 1970-ih percipirani kao ozbiljna snaga u narastanju, svakako najaktivnija grupacija protivnika i kritičara samoupravnog sistema koju je karakterisala mladost i angažovanost.

Ključne reči: samoupravni socijalizam, anarholiberali, studentska leвица, obračun, SFR Jugoslavija

„Anarholiberalistička shvatanja“ – tako su zvanično etiketirana mišljenja svih koji su nastupali sa platforme levice kritikujući birokratsku strukturu vlasti i socijalističko samoupravljanje kao formu društvenog organizovanja. Otpor vladajućem ideološkom monopolu dolazio je sa pozicija kritičkog marksizma zastupajući tezu o „istorijskoj preživnosti radničke klase“ kao nosioca progresivnih ideja i rukovodeće uloge, a veličajući umesto nje „ulogu i odgovornost inteligencije“, kao glavnog faktora društvenog razvoja. Pojedinci, pre svega među studentima, bili su pod uticajem raznih anarhističkih i revolucionarnih studentskih pokreta tada popularnih u Evropi. Bilo je marksista, anarhista, maoista, ali i demokratski i prozapadno orijentisanih i slično. Tu su ubrajani „ekstremna grupa profesora i studenata“ iz 1968, okupljena oko časopisa *Praksis* i drugi profesori i studenti, pojedini „đilasovci“, „trockisti“, itd. Anarholiberalima su smatrani i nosioci *crnog talasa* u kinematografiji, mlađi režiseri poput Ž. Pavlovića, D. Makavejeva, Ž. Žilnika, L. Stojanovića, A. Petrovića, M. Popovića, B. Čengića,

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku – Između demokratije i diktature* (177016) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

P. Đorđevića i drugih. Konstatovano je da, iako između njih postoje izvesne razlike, svi su za „*uspostavljanje demokratskog sistema buržoaskog tipa*“. Većinu je činilo pretežno univerzitetsko nastavno osoblje, studenti, naučnici, profesori srednjih škola i književnici. Najveći odjek ove ideje imale su među studentima i mladmom populacijom u gradovima, a procenjivalo se da je sa ovih pozicija u Jugoslaviji eksponirano nekoliko hiljada lica od kojih je aktivno delovalo više stotina.¹

Brošure o *Specijalnom ratu* naročitu su pažnju pridavale ovoj „*novoj levicici*“, naučnim seminarima i školama, simpozijumima, stipendijama i studentskim štrajkovima. Vodile su ih „*ideje 68*“, gde su „*anarholiberali*“ doživeli svoju istorijsku promociju otvoreno nastupajući kao protivnici zvanične linije SKJ, kritikujući privredne reforme, „*zakrečenu ideologiju*“ SKJ, mediokritete na rukovodećim položajima koji nisu u stanju da reše osnovne društvene probleme, socijalnu nejednakost (parola o „*crvenoj buržoaziji*“!). Pored Beograda, drugi centar je bio u Zagrebu (časopis *Praksis* i Filozofski fakultet u Zagrebu), zatim grupa profesora i studenata na univerzitetu u Ljubljani, manje u drugim univerzitetskim centrima (Sarajevo, Skoplje).²

Služba državne bezbednosti je ovu grupaciju videla u kontekstu specijalnog rata koji se vodio protiv SFRJ kao „*pokušaj prodora u redakcije postojećih listova i časopisa, koje imaju za cilj uticanje na teorijsko uobličavanje savremenih društvenih, političkih i kulturnih kretanja*“. Nosioi tih aktivnosti „*najčešće se predstavljaju kao slobodoumniji, liberalniji intelektualci kojima je svrha da svojim kritičkim (u stvari kritizerskim) pristupom prema društvenoj stvarnosti doprinesu 'humanijem i liberalnijem' sadržaju socijalističkog društva... zaklanjanje iza marksističke teorije predstavlja jedan od metoda maskiranja u specijalnom ratu, poznat pod imenom 'krađa tuđih leđa'*“.³ U tu svrhu, prema izveštaju, od polovine 60-ih organizovani su simpozijumi, seminari, tzv. letnje škole (Korčulanska letnja škola) gde su se, pored „*stranih okupljali i naši intelektualci i akademska omladina, koji su imali za cilj indoktrinaciju 'sa anti-socijalističke platforme'*“.⁴ Na sličan način gledano je i na studije i specijalizacije jugoslovenskih naučnika u inostranstvu.⁴ Neki od vodećih anarholiberala u to vreme bili su predavači na univerzitetima pojedinih evropskih zemalja i SAD „*što su koristili za širenje svojih pozicija i stavova i pritisak na SFRJ*“.⁵ Praćenje su kontakti studenata i profesora sa stranim predstavnicima i evidentirano je

¹ AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 45, 74. sednica, *Specijalni rat protiv SFRJ*, 23. april 1977, 34–35; M. Lopušina, *Crna knjiga – cenzura u Jugoslaviji 1945–1990*, Beograd 1990.

² AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 45, 74. sednica, *Specijalni rat protiv SFRJ*, 23. april 1977, 34–35.

³ Isto, 20–23.

⁴ Isto, 22–23. *Ocena delovanja unutrašnjeg neprijatelja i stranih obavestajnih službi u Srbiji prema materijalu RSUP-a od 10. 01. 1972*, AJ, 837, KPR II-5-d, kutija 202, Dokument ustupljen dobrotom Pere Simića, 19.

⁵ Isto, 34–35.

njih 87, kao što su evidentirana i 74 strana predstavnika koja se interesuju za studentski pokret. Od profesora najaktivniji u inostranstvu bili su Lj. Tadić, S. Stojanović, M. Marković, V. Milić i A. Kron, a od studenata V. Mijanović koji je često kontaktirao sa Desom Trevisan (novinarkom iz Velike Britanije, ozloglašenom zbog podrške jugoslovenskim disidentima), zatim D. Udovički, L. Stojanović, L. Sekelj, Z. Minderović i drugi. Primećeno je da se u drugoj polovini 70-ih anarholiberali sve više oslanjaju na Zapad i organizacije za zaštitu ljudskih prava, pa „predstavljaju u sadašnjim uslovima običnu političku agenturu Zapada“.⁶ Anarholiberali, kroz mnogobrojne peticije međunarodnim institucijama, često su apelovali da izvrše pritisak na režim kako bi ispoštovao preuzete međunarodne obaveze u zaštiti ljudskih prava (Helsinška konvencija, Deklaracija OUN i druge). Kao primer navodi se *Povelja 77* u Čehoslovačkoj, koja je uzimana kao uzor u peticiji oko putnih isprava u Jugoslaviji.⁷ F. Herljević je u diskusiji na Predsedništvu SFRJ ocenio da „anarholiberale, u prvom redu, pomaže Zapad, a birokratsko-dogmatske snage – Istok. Međutim, i jedni i drugi su špijuni, i jedni i drugi su u sprezi...“⁸ Organi bezbednosti su potencirali da je delovanje anarholiberala usmereno prema studentskoj omladini i da prilikom procenjivanja opasnosti treba imati u vidu „određene ranije slučajeve pokretanja većeg broja omladine na nemire“.

Uočavano je da između liberala i anarholiberala u drugoj polovini 70-ih nastaju „idejno-politički dodiri“, kritički pogledi na samoupravni sistem, pa se procenjivalo da bi i u savezu isto delovali u slučaju veće krize.⁹ Sociolog N. Popov, međutim, primećuje da su zarad obračuna sa pokretom 1968. i idejama studentske levice – praksisovcima, gurnute u stranu razlike između liberala, nacionalista i „neostaljinista“ (kako ih naziva), da bi posle toga usledio obračun „konzervativaca“ u SKJ sa „liberalima“ i „nacionalistima“.¹⁰ Progon šezdesetomaša i studentske levice postao je intenzivniji od 1972, u sklopu zaoštavanja kursa prema svim ideološkim neprijateljima. Manifestovao se kroz zabranu liberalnih medija (*Student, Vidici*), da bi se nastavio suđenjima studentima posle 1972. i kulminirao izbacivanjem *praksisovaca* sa fakulteta 1975. Prvi su se našli na udaru intelektualci i studenti, lideri i učesnici demonstracija 1968, zbog neodustajanja od kritičkog diskursa prema partijskoj birokratiji, društvenoj stvarnosti i prema sovjetskoj intervenciji u ČSSR. Samo za mesec dana posle 21. sednice Predsedništva SKJ (1. decembar 1971) i osude maspoka, u Srbiji je podneto 45 krivičnih i 68 prekršajnih

⁶ Isto, 35.

⁷ Isto, 35.

⁸ AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 48, 81–82. sednica, *Stenogramске beleške prilikom rasprave o doktrini Specijalnog rata*, 2.

⁹ AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 45, 73–74. sednica, *Specijalni rat protiv SFRJ*, januar 1977, 24–26, 51–52.

¹⁰ N. Popov, *Društveni sukobi...*, Beograd 1990, 172.

prijava za političke delikte, a u istom izveštaju se konstatuje da je stvorena politička klima za „*energičniji nastup i nova gonjenja*“.¹¹

Najpre je **Zoran Gluščević**, književnik, urednik lista *Književne novine*, osuđen pred Okružnim sudom u Beogradu što je napisom u ovom listu (br. 361, od 30. avgusta 1969) povodom godišnjice okupacije Čehoslovačke sa naslovom *Pet varijacija na temu praško proleće 68* i objavljenom fotografijom „*izložio poruzi SSSR kao državu*“. Poput slučaja Mihajlov 1965, hapšenja „*socijalista*“ 1958. i nekih kasnijih progona 70-ih vidi se ogroman uticaj spoljnopolitičkog momenta (blokvske podeljenosti i Hladnog rata), kao jednog od važnih determinanti političke represije u samoupravnom društvu. Samo godinu dana ranije, u Beogradu na Trgu Marksa i Engelsa organizovan je veliki miting na kome je Mijalko Todorović oštro istupio protiv invazije na Čehoslovačku, a u Zagrebu je najoštriji bio Mika Tripalo. Sada se, međutim, članak poklopio sa predstojećom posetom Beogradu A. Gromika i dobio je neslućen značaj. Njegov dolazak je uslovljen osudom Gluščevića što je Tito navodno prihvatio, ali je privatnim kanalima poručio da mu se izrekne samo uslovna osuda. Autoru je stavljeno na teret da se u ovom natpisu obratio armiji SSSR-a kroz pitanja, savete i ironiju – šta rade u Pragu, kako da izbegnu ulogu koju im je namenila država SSSR, da je SSSR svojom „*soldatskom*“ otela Pražanima slobodu. Optužen je za krivično delo povrede ugleda strane države (čl. 175 KZ), a na pretresu 28. oktobra 1969. Gluščević tvrdi: „*Optužnicu smatram neodrživom i apsurdnom... Ja sam se izjasnio protiv militarizma i protiv upotrebe grube sile u međunarodnim odnosima.*“ Gluščević se branio da se rukovodio godišnjicom okupacije Praga kada je pisao članak i da mu nije bilo poznato da se priprema poseta ministra spoljnih poslova SSSR-a (pravi razlog njegovog progona). Osuđen je na kaznu u trajanju od 6 meseci, uslovno na godinu dana.¹² Vrhovni sud Srbije, presudom od 30. januara 1970, preinačava prvostepenu presudu Gluščeviću i kažnjava ga simboličnom kaznom od 3 meseca zatvora uslovno, što dokazuje da je osuda iznuđena političkim trenutkom i potrebama. Novinar je kažnjen jer u svojim stavovima nije uspeo da isprati naglu i fleksibilnu promenu kursa spoljne politike, kao što se lako, fleksibilno i selektivno primenjivao krivični zakon kad treba progoniti neistomišljenika – „*neprijatelja vladajućeg režima*“.¹³

Lazar Stojanović (1944), mladi reditelj i apsolvent na grupi za psihologiju Filozofskog fakulteta, za kratko vreme dva puta je osuđen za „*verbalnu delikt*“, a pre svega, zbog diplomskog rada na Akademiji – filma *Plastični Isus*. Kao vojnik u požarevačkoj kasarni uhapšen je 6. novembra 1972, a 5. decembra 1972. pravosnažno osuđen na godinu dana pred Vojnim sudom u Beogradu, po

¹¹ *Ocena delovanja unutrašnjeg neprijatelja i stranih obaveštajnih službi u Srbiji prema materijalu RSUP-a od 10. 01. 1972*, AJ, 837, KPR II-5-d, kutija 202, Dokument ustupljen dobrotom Pere Simića, 19.

¹² Više o slučaju Gluščević uz prateća dokumenta u rubrici dosije časopisa *Heretikus*: D. Todorović, *Dosije o Z. Gluščeviću*, Heretikus, 2004/1, Beograd 2004, 252.

¹³ R. Danilović, *Upotreba neprijatelja*, Beograd 2002, 309–310.

prijavi kapetana Vuka Obradovića i nekoliko oficira. Suđen je za „neprijateljsku propagandu“ koju je širio u kasarni, gde su inkriminisane njegove izjave u pogledu uloge armije u društvu i položaja vojske u vreme demonstracija 1968. Stojanović je i psihijatrijski veštačen, od strane neuropsihijatra dr Vere Marčetić (pred oba suda), gde ona nalazi da je Stojanović „ličnost visoke inteligencije sa psihopatskom karakternom strukturom, u smislu šizoidne psihopatije“, i da je „neotporan na alkohol kao da je labilnog i iritabilnog ponašanja“.¹⁴

Samo šest meseci kasnije Stojanović, koji je već bio na izdržavanju kazne u Zabeli, ponovo se našao na optuženičkoj klupi, ovog puta zbog filma *Plastični Isus*. Pred većem Okružnog suda u Beogradu, kojim je predsedavao Miliwoje Đokić, 14. juna 1973, izrečena mu je presuda OKS Beograd, kojom je osuđen zbog toga što je: „Tokom 1971. u Beogradu angažujući 28 lica, snimio, režirao i montirao dugometražni film 'Plastični Isus' po sopstvenom scenariju u kome je zlonamerno i neistinito prikazao društveno-političke prilike u našoj zemlji i njenom dosadašnjem razvoju, tako što daje izopačenu sliku društveno-političkih zbivanja u našoj zemlji i njenom dosadašnjem razvoju, obezvređuje se naša socijalistička revolucija, njeni borci i naš samoupravni socijalistički sistem, uz poistovećivanje prilika u našoj zemlji sa fašističko-hitlerovskim režimom, kao i da vređa lik Predsednika J. B. Tita, najistaknutijeg predstavnika Revolucije i izgradnje socijalističkih društvenih odnosa, pri čemu se film služi vulgarnim i pornografskim sredstvima radi srozavanja osnovnih vrednosti našeg društva, a gotovo u celini propraćen je fašističkim pesmama i muzikom.“¹⁵ Film je snimljen kao diplomski rad na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju – odseku za filmsku režiju, gde mu je mentor bio profesor i poznati filmski režiser Aleksandar Petrović, a Centar filmskih radnih zajednica učestvovao je u finansiranju filma. Kada je novembra 1971. predao film ispitnoj komisiji, nisu mu stavljene primedbe na film koje bi bile „idejne prirode“, a dobio je ocenu deset. Čak je bilo ideja da se film prikaže na Pulskom festivalu. Posle odlaska u vojsku, u vreme kada se pojačava intenzitet represije, autor biva uhapšen i osuđen za verbalni delikt. Film nikad nije zvanično prikazan jer ga nije odobrila filmska cenzura.¹⁶

Stojanović je osuđen za delo „neprijateljske propagande“ i izrečena mu je kazna zatvora od godinu dana i 6 meseci. Sud uzima utvrđenu kaznu zatvora u trajanju od jedne godine po pravosnažnoj presudi Vojnog suda u Beogradu od 5. decembra 1972, pa mu se izriče jedinstvena kazna od 2 godine strogog zatvora. Stojanović je jedna od prvih žrtava posle partijskog zaokreta najavljenog govori-ma Josipa Broza, najpre na kongresu samoupravljača, zatim i posle razgovora sa

¹⁴ Arhiv KPD Zabela, *Dosije Lazara Stojanovića*, Presuda Vojnog suda Beograd, br. 416/72, 5. decembar 1972.

¹⁵ Arhiv KPD Zabela, *Dosije Lazara Stojanovića – Presuda OKS Beograd*, br. K-360/73; R. Danilović, *Upotreba neprijatelja*, Beograd 2002; *Ko behu disidenti*, Republika, 182, 16–18. februar 1998, 6–10; B. Tirmanić, NIN, 28. decembar 1990, 30–35.

¹⁶ Film *Plastični Isus* ugledao je svetlosti pozornice tek 1990, kada je prikazan na filmskom festivalu u Montrealu i osvojio prvu nagradu žirija međunarodnih kritičara.

Političkim aktivom Srbije i Pisma iz septembra 1972, kojim je najavljen oštriji kurs prema „*neprijateljima samoupravljanja*“.¹⁷ U obrazloženju prvostepene presude stoji da je kolegijum Centra filmske radne zajednice, prema zapisniku od 20. juna 1972, odlučio je da ne traži odobrenje za javno prikazivanje filma *Plastični Isus* i da se, ni pod kakvim uslovima, ne prijavljuje za učešće na festivalu u Puli, jer u svojim bitnim delovima ima „*neprijateljske političke pozicije*“. Stojanović je stvorio delo u kojem se „*na grub način napada naš društveni sistem poistovećujući režim u zemlji sa fašističko-hitlerovskim režimom*“. Posebno je bio grub napad na ličnost predsednika Tita „*kao simbola naše revolucije i izgradnje samoupravnog socijalističkog društva*“.¹⁸ Stojanović podnosi žalbu Vrhovnom sudu 5. oktobra 1973. iz KPD Požarevac: upozorava višu sudsku instancu da je zbog filma već bio procesuiran pred Vojnim sudom i pita zašto mu se dva puta sudi za istu stvar, te da je njegov film umetničko delo, a ne politička propaganda.¹⁹ Žalba je odbijena, a Vrhovni sud Srbije donosi presudu i povećava mu ukupnu kaznu zatvora čak na 3 godine. Budući da je u ovom periodu bilo uobičajeno da se kazne ublažavaju na višoj instanci, ovo pooštravanje se može tumačiti kao posledica intenziviranja represije u izmenjenim političkim okolnostima (smena liberala). *Crni talas* u filmskoj umetnosti pao je u nemilost i ocenjen je kao jedna od najnegativnijih pojava u društvu. To što su filmovi postigli uspehe na međunarodnim festivalima bio je dokaz ideološke ispravnosti progona a ne kvaliteta filmske produkcije, a posebno „*unošenje u ovakav film Titove ličnosti, koja personifikuje čitavu našu revoluciju, slikom i rečju kako je to uradio optuženi predstavlja svojevrsnu političku diverziju*“.²⁰ Pošto je Stojanović otišao u zatvor, njegovi profesori A. Petrović i Ž. Pavlović su zbog moralno-političke nepodobnosti ostali bez katedre i premešteni su na tehničke i pomoćne poslove.²¹

Suđenje „trockistima“ (Inicijalna grupa za revolucionarnu radničku partiju – IGRRP). Okružni sud u Beogradu pokrenuo je početkom 1972. postupak protiv troje studenata Univerziteta u Beogradu, „*šezdesetosmaša*“: **Milana Nikolića** (1947), **Jelke Kljajić** (1947), studenata treće godine sociologije Filozofskog fakulteta i **Pavluška Imširovića** (1948), studenta Saobraćajnog fakulteta. Uhapšeni su januara 1972, a sekretar Univerzitetskog komiteta SK Beogradskog univerziteta B. Pribičević je već jedan dan po hapšenju ustvrdio kako su uhapšena dva studenta za koje je već procenio da su vezana za „*trockističku internacionalu*“, a koja je kao „*ekstremna levica*“ povezana sa neprijateljskim sna-

¹⁷ R. Danilović, *n. d.*, 314.

¹⁸ Arhiv KPD Zabela, *Dosije Lazar Stojanović – Presuda OKS Beograd*, br. K-360/73.

¹⁹ Isto, *Presuda Vojnog suda Beograd*, br. 416/72, 5. decembar 1972.

²⁰ U presudi Vrhovnog suda Srbije naglašava se da su ostale državne i partijske institucije podbacile na planu otkrivanja i sprečavanja Lazara Stojanovića, pa jedino ostaje da taj sud, uz pomoć političke policije i tužilaštva, eliminiše tog neprijatelja i na taj način zapreti svim potencijalnim neprijateljima: Arhiv KPD Zabela, *Dosije Lazara Stojanovića – Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž I – 1949/73*.

²¹ J. Draganić Soso, *Spasioci nacije*, Beograd 2004, 84.

gama u inostranstvu.²² Uhapšeni su M. Nikolić i P. Imširović, da bi, kasnije, grupi bila pridodata i Jelka Kljajić.²³

Optužnica ih je teretila da su od 1970. do 1972. „stvorili grupu i delovali na stvaranje neprijateljske partije u kom cilju su javno istupali, pisali, umnožavali i rasturali neprijateljski materijal u vidu programa izveštaja, referata i letaka, pa su osnovali Inicijativnu grupu za revolucionarnu radničku partiju – IGRRP, a sve sa namerom da se silom i protivustavnim putem obori vlast radnog naroda i svrgnu izabrana ustavom utvrđena predstavnička tela...“. Terete se da su sastavili „Predlog demokratske organizacije za radničku i revolucionarnu partiju“ u kojoj bi bilo do pet članova u ćeliji (za delovanje među radnicima i studentima) i da su program izložili u tekstu *Politički sistem globalnog samoupravljачkog društvenog sistema*. Kao oblik protesta protiv hapšenja i suđenja studenata Vladimira Mijanovića i Božidara Borjanina objavili su tekst *Rezolucija*, a planirali su da rasturaju i tekst *Hronologija beogradskog studentskog pokreta*. Pisali su i umnožavali i druge tekstove: *Zahtevamo ili Neki značajni podaci o socijalnoj nejednakosti*, itd. Inkriminisano je i istupanje na tribini Filozofskog fakulteta, pokretanje časopisa *Crven konjić*, za istupanje i rasturanje letaka, itd. Jelka Kljajić je optužena zato što je, po hapšenju Imširovića i Nikolića, dala ranije pripremljen letak *Centru za usavršavanje radnika PK Beograd* i pozivala na sastanke na Filozofski fakultet. Optuženi su za uspostavljanje veza u inostranstvu i što su slali izveštaje Valu Duhačeku i Žanu Klodu, da je *Student* izgubljen i da će redakcija (sastavljena od njihovih ljudi) biti smenjena; da je za rektora izabran čovek koji predstavlja „najkonzervativniju reakciju“. Kljajićeva je ispred grupe, navodno, prisustvovala međunarodnom skupu Komiteta za vezu studenata Istočne Evrope u Esenu 3–4. jula 1971.²⁴ Branioci optuženih S. Popović, S. Strugar i V. Knežević istakli su pravnu neosnovanost optužnice i zatražili oslobađajuću presudu konstatujući da političko organizovanje u *de facto* jednopartijskom sistemu nije zabranjeno. Sudija Okružnog suda u Beogradu M. Đokić, presudom od 21. jula 1972, utvrdio je da je izvršeno krivično delo „udruživanja protiv naroda i države“ (čl. 117 KZ), pa je Nikolića i Imširovića osudio na 2 godine zatvora, a Jelku Kljajić na godinu i 6 meseci. Kaznu su izdržavali u KPD Zabela, gde su se u to vreme profesor Mihailo Đurić, reditelj L. Stojanović i studenti V. Mijanović, D. Udovički i drugi osuđeni intelektualci i studenti našli u istim ćelijama sa oko-relim kriminalcima.²⁵

²² N. Popov, *Društveni sukobi...*, Beograd 1990, 172.

²³ S. Popović, *Poslednja instanca I*, Beograd 2003, 51; *Svedočenje Dragomira Olujića Oluje*, Beograd 15. maj 2008.

²⁴ *Trockistička internacionala* je održala kongres u Briselu 1970. godine, u prisustvu mnogih predstavnika iz Istočne Evrope. Uputila je proklamaciju u kojoj se pominju Vlada Mijanović, Božidar Borjan i druge vođe studenata u Jugoslaviji koji su bačeni u zatvore zato što su branili socijalistička prava jugoslovenskih radnika. Više o procesu sa pretećim dokumentima u: S. Popović, *Poslednja instanca II*, Beograd 2003, 443–512; R. Danilović, *n. d.*, 316–317.

²⁵ S. Popović, *Poslednja instanca II*, 443–512; R. Danilović, 316–317; V. Marković, *Disidentske uspomena*, Beograd 1999, 10.

Početak februara 1973, Služba državne bezbednosti je uhapsila još nekoliko „*trockista-šezdesetosmaša*“: **Danila Udovičkog**,²⁶ **Vladimira i Ljiljanu Mijanović**. Osuđeni su Udovički na 2 godine zatvora, Mijanović na godinu dana, dok je Ljiljana posle 3 meseca koaj je odležala u istražnom zatvoru u Titogradu osuđena godinu dana kasnije u Beogradu na 6 meseci zatvora. Njihovo hapšenje i osuda usledili su posle pooštavanja režima, odnosno posle pisma J. B. Tita iz septembra 1972. U tekstu *Rani razorni radovi* Udovički tvrdi da je za osudu izabran *trockizam*, jer sud i tužilac ništa nisu znali o *trockizmu*, pa se suđenje moglo lakše montirati i mistifikovati. On liberalno rukovodstvo okrivljuje za represiju prema nezavisnoj misli i za slom studentske pobune 1968. Mijanović je u svojoj odbrani najbolje definisao motive osude: „*Celokupna moja delatnost odvijala se u skladu sa odlukama Fakultetskog odbora SS Filozofskog fakulteta. Sa svoje strane FOSS je delovao u skladu sa Akcionim programom Saveza studenata Beograda. Mi smo u junu bili izigrani i ovde se sudi junu 1968.*“²⁷

Vlada Mijanović – „Revolucija“ prvi put je osuđen već 1970. zbog „*neprijateljske propagande*“, jer je u vremenu od 1969. do 1970. „*pozivao i podsticao na otpor prema odlukama predstavničkih tela*“, govorio da u Jugoslaviji nema demokratije, pozivao na bojkot izbora, inicirao štrajk glađu u znak podrške rudarima Kaknja (1970), govorio povodom događaja u Kambodži da „*nosio rukovodećih funkcija pomažu američki fašizam, da se izvozi radna snaga*“ i slično. Uhapšen je 24. jula 1970. kao predsednik legalne političke organizacije fakultetskog odbora Saveza studenata Filozofskog fakulteta. Sud je usvojio sve navode optužnice i posle višednevnog suđenja između 21–23. septembra i 19–20. oktobra 1970. osudio ga na 20 meseci strogog zatvora, koje je u celosti izdržao. Posle žalbe advokata Srđe Popovića o pogrešno utvrđenom činjeničnom stanju, Vrhovni sud Srbije je januara 1971. kaznu smanjio na godinu dana.²⁸ Tokom procesa demonstrirala je grupa studenata Filozofskog i Filološkog fakulteta i Akademije likovnih i dramskih umetnosti. Studenti Filozofskog fakulteta, a zatim još deset fakulteta, stupili su u štrajk tražeći da se Mijanović pusti iz zatvora.²⁹

Po drugi put je optužen na odsluženju vojnog roka u Tuzli početkom 1973, pred Vojnim sudom na godinu dana, zbog istog dela i „*širenja lažnih ve-*

²⁶ D. Udovički je bio sin prvoborca i visokog državnog funkcionera Lazara Udovičkog, učesnika građanskog rata u Španiji, predsednika Jugoslovenskog udruženja španskih dobrovoljaca, koji je polovinom 70-ih bio sekretar *Saveta za spoljopolitička pitanja SFRJ*; AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 626, 3. jul 1975; V. Marković, *n. d.*, 14.

²⁷ Optužnica, presuda i druga sudska dokumentacija o slučaju Vladimir Mijanović objavljeni su u zborniku dokumenata S. Popović, *Poslednja instanca II*, 353–441; R. Danilović, *n. d.*, 317; D. Udovički, *Rani razorni radovi*, Republika, br. 190, jun 1998.

²⁸ *Presuda OKS Beograd V. Mijanoviću K684/70. i presuda VSS Kž-1408/70*, u: S. Popović, *Poslednja instanca II*, 353–377.

²⁹ Štrajk je zamalo uspeo jer je posle deset dana Vrhovni sud Srbije doneo odluku o puštanju Mijanovića, ali je, navodno, pod političkim pritiskom tu odluku opovrgao: S. Popović, *Poslednja instanca II*, Beograd 2003, 353–354.

sti“, pošto ga je prijavio vojnik iz iste jedinice, kojem se, navodno, poverio i govorio protiv režima.³⁰ Na taj način Mijanović je vojnu uniformu ubrzo ponovo zamenio robijaškom. Po izlasku s robije, tavorio je bez posla, pasoša i zaposlenja, jer ni jedno ni drugo kao politički nepodoban nije mogao dobiti. Slično je bilo i sa Imširovićem (koji se kasnije oženio Jelkom Kljajić i dobio decu) i Milanom Nikolićem, koji su bili pod stalnom prismotrom i egzistencijalno ugroženi. Ipak, oni su nastavili disidentsku aktivnost kroz peticije i diskusione tribine u privatnim stanovima u Beogradu iz kojih je kasnije spontano nastao tzv. *Slobodni univerzitet*.

Osetljivost na „anarholiberalistička skretanja“ bila je tolika da je i samo posedovanje letaka i propagandnog materijala moglo biti razlog za osudu. Tako je **Milan Stojanović** (1934), metalobrusač iz Beograda, osuđen pravosnažnom presudom od 23. januara 1973. zbog krivičnog dela širenja lažnih vesti (čl. 292a RKZ) na 2 meseca zatvora jer je u leto 1971. na Filozofskom fakultetu u Beogradu primio od studenata 18 letaka pod naslovom *Neki značajni podaci relevantni za raspravu o socijalnoj nejednakosti*.³¹

Slučaj Praksis. Gotovo i da ne postoji nijedan ozbiljniji pregled istorije socijalističke Jugoslavije na stranom jeziku bez odeljka o praksisovcima. Ovaj zagrebački filozofski časopis izuzetno popularan i u evropskim okvirima, koji je izlazio u periodu 1964–1974. u izdanju *Hrvatskog filozofskog društva* i naučnih seminara *Korčulanska ljetnja škola*, bio je središte okupljanja kritički nastrojenih marksista. Glavni urednici *Praksisa* bili su Gajo Petrović i Rudi Supek, a članovi redakcije Branko Bošnjak, Danko Grlić, Milan Kangrga, Ivan Kuvačić, Danilo Pejović, Predrag Vranicki. Redakcijski savet su činili zvučna imena poput Leška Kolakovskog, Jirgena Habermasa, Herberta Markuzea, Agneš Heler i mnogih drugih. Autori *Praksisa* kritikovali su teoriju odraza i različite oblike staljinizma, označavajući i jugoslovenski model kao „staljinističku destaljinizaciju“. Pod parolom „kritike svega postojećeg“ pozivali su se na mladog Marksa. Te pozicije postale su popularne i u drugim socijalističkim zemljama (tzv. *Praksis discussion* u DDR u organizaciji filozofa Helmuta Šedla). Bio je to, po rečima D. Mićunovića, „prvi otvoreni sukob politike i filozofije“ u Istočnoj Evropi.³² Praksisov krug je optuživao komunističko vođstvo da je napustilo „izvorni komunistički projekat“ zarad pukog političkog pragmatizma i očuvanja vlasti. Kritikovali su kult ličnosti i samoupravljanje.

Ljubomir Tadić je smatrao da opasnost po socijalizam ne dolazi spolja već iznutra – od tzv. *birokratske kontrarevolucije*, koja je isto toliko opasna kao i buržoaska. Na sličnom tragu kritike socijalističke birokratije nalazili su se Mihai-

³⁰ V. Marković, *n. d.*, 11.

³¹ AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 609, 03–07, RSUP str. pov. 5/73, 17.04.1973; *Posebna spisak lica predloženih za pomilovanje*, 4.

³² *O Praksis filozofiji*, Predavanje Dragoljuba Mićunovića, 15. oktobar, Beograd 2009; M. Zubak, *Praxis neuspjeh kritičkog marksizma*, u: *Disidenti u suvremenoj povjesti*, Zagreb 2010, 347.

lo Marković, Svetozar Stojanović i Zagorka Golubović. Praksisovci su tražili da se dozvole različite ideološke struje u okviru partije i propagirali su uglavnom nenasilnu borbu za društvene promene. Pojedini od njih su organizovali peticije vlastima i davali su podršku intelektualcima kojima su državni organi zabranjivali putovanja u inostranstvo ili ih osuđivali zbog kritičkih misli i delovanja. Na veoma popularnoj dvonedeljnoj *Korčulanskoj letnjoj školi* (utemeljenoj avgusta 1963), učestvovala su zvučna imena iz sveta filozofije, pre svega levičari M. Bloh, H. Markuze, J. Habermas, T. Adorno, K. Kosik i drugi. Referati sa skupa objavljeni su u časopisu, čime je on dobijao na težini. Skupovi održani 1968. i 1969. pod nazivom *Marks i revolucija* i *Društvena moć – nasilje i humanost* tretirani su kao „*nastavak junskih demonstracija*“. Primećeno je da na njih dolaze i poznati „ekstremni studenti“: Sonja Liht, Milan Nikolić, Milan Mladenović iz Beograda, Žarko Puhovski, Ivan Zvonimir Čičak i Tatjana Roje iz Zagreba, kao i pojedini studenti iz Sarajeva.³³

Vlast ih je optuživala da se bore za ukidanje radničkog samoupravljanja. Prema pisanju štampe, V. Bakarić, predsednik CK SK Hrvatske, na sednici GK CKH (28. juna 1968) utvrdio je kako je „*utjecaj praksisovštine*“ osnovni uzrok pojave da neki studenti „*nisu orijentirani na našu stvarnost*“. Glavne ideje *Praksisa* jesu „*kvaziantaljinizam, kritika svega postojećeg*“ i teza da „*su progresivne snage u društvu, u stvari, birokratske snage*“. Dalje je tvrdio da *Praksis* jeste niknuo na temeljima socijalizma, ali je „*poslije krenuo u vode koje je dirigirala američka demokratska grupa za borbu protiv komunizma*“, što je, po njegovom mišljenju, „*bilo jasno još 1962*“.³⁴

Kritički marksizam je pojavom *Praksisa* i kroz letnju filozofsku školu stekao značajno uporište kao alternativa staljinizmu i građanskim idejama, i na taj način pretio da ugrozi vladajući ideološki monopol. Budući da je uživao veliku popularnost i ugled u zemlji i inostranstvu, pre svega među levim intelektualcima, državna birokratija ga nije mogla preko noći ukinuti (kao neke druge!), već se, najpre, zadovoljavala povremenim zabranama brojeva časopisa koji su objavljivali, po tadašnjem sudu, preterano kritičke priloge o staljinizmu i nacionalizmu u Hrvatskoj.

U Zagrebu su, zbog podrške studentskim demonstracijama 1968, iz Saveza komunista izbačeni Gajo Petrović i profesor Fakulteta političkih nauka Mladen Čaldarović, kao i student istog fakulteta Šime Vranić. Zajedno sa nekolicinom učesnika demonstracija, od redovnog suda osuđeni su na novčane kazne.³⁵ U brošurama o Specijalnom ratu u SFRJ 70-ih, o *Praksisu* se otvoreno govori kao o vrsti „*subverzivne*“ delatnosti.

³³ N. Popov, *Društveni sukobi...*, 114–119.

³⁴ Inače, dve godine pre no što se uopšte pojavio prvi broj *Praksisa* i pre osnivanja letnje korčulanske škole: N. Popov, *Kontra fatum*, Beograd 1990, 68.

³⁵ K. Spehnjak, T. Cipek, *Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija*, ČSP, 2–2007, 276–277.

U dvobroju *Praksisa* 3/4 1972. objavljen je redakcijski tekst u rubrici *Kronika*, naslovljen *Za slobodu akademske diskusije*. U tekstu se branilo pravo profesora Mihaila Đurića na slobodnu naučnu diskusiju (ocenjujući čak da je do tada bio van nacionalističkog pokreta) kao osnov akademske slobode i da zbog mišljenja iznetog u teorijskoj diskusiju „ne bi trebalo da bilo ko bude sudski kažnjen“. U uvodu ovog broja uredništvo se osvrnulo na represivne mere vlasti prema nosiocima stvaralačkog marksizma. Zbog navedenog i zbog opšteg liberalnog opredeljenja od osnivanja (1964) OTJ u Sisku, 24. jula 1972. doneo je rešenje o privremenoj zabrani rasturanja ovog filozofskog dvomesečnika, jer donosi „lažne i alarmantne tvrdnje, koje izazivaju uznemirenost građana i remete javni red i mir“ (čl. 52. Zakona o štampi). Okružni sud u Sisku rešenjem od 31. jula zabranio je rasturanje časopisa. Žalba redakcije nije uvažena, a Vrhovni sud Hrvatske je potvrdio prvostepeno rešenje.³⁶

U isto vreme ugledan časopis *Filosofija* br. 2 iz 1972 (glavni urednici Z. Golubović, Lj. Tadić) biva zabranjen, a tiraž spaljen zbog objavljivanja optužnice protiv M. Đurića, tekstova o osporavanju reizbora Đorđija Vukovića za asistenta na Novosadskom univerzitetu, objavljivanja presuda R. Šandoru, O. Tolnau i M. Mandiću, kao i tekstova D. Čosića *Procesi, presude i naivna pitanja, Cogitationis nemo poenam potatur* i *Marksisti protiv marksista*.³⁷ Slično se desilo časopisu *Student* kao i *Analima Pravnog fakulteta*.³⁸

Iako bez formalne zabrane u vreme obračuna sa „beogradskom osmorikom“ i studentskom levicom od početka 1975, onemogućeno je dalje izlaženje časopisa, uz zabranu prisustva u naučnim i obrazovnim ustanovama, a istovremeno obustavljen je i rad *Korčulanske letnje škole*. Tek 1981. počeo je da izlazi *Praksis International* koji je uređivao Mihajlo Marković s ciljem obnove i negovanja duha *Praksisa*, ali u novim i izmenjenim društvenim i političkim okolnostima. Taj časopis nije imao takav odjek, renome i uticaj kao tokom 60-ih i 70-ih godina.

Progon praksisovaca 1975–1981. Još 1968. J. B. Tito je u javnim istupima pozivao da se odvoji „žito od kukolja“ i sa univerziteta eliminišu profesori koji „kvare omladinu“. U vreme obračuna s nacionalizmom krajem 1971. još eksplicitnije je naglasio potrebu za obračunom sa neposlušnim profesorima: „Što smo mi do sada učinili. Nismo makli ni jednog čovjeka. Na Beogradskom univerzitetu tačno smo znali ko je izazvao i ko je bio protagonist poznatih nemira stu-

³⁶ R. Danilović, *n. d.*, 308–309.

³⁷ Više u: S. Popović, *Poslednja instanca I*, 187–236; R. Danilović, *n. d.*, 308. Pri-merke časopisa *Filosofija* koji su pronađeni u depoima spalili su operativci državne bezbednosti.

³⁸ „Vlasti u početku ništa od toga nisu razumele. Kad su počeli to da čine, sve su ukinuli, 'Praksis' zabranili, a 'Filosofiju' spalili. To su uradili sa komičnim obrazloženjem da nijedna štamparija više neće da Praksis štampa jer je radnicima taj časopis nezanimljiv“, seća se Dragoljub Mićunović: Intervju Dragoljuba Mićunovića, *Raskol među demokratama usporio Srbiju, Revija* 92, br. 663, 6. januar 2009; S. Popović, *Poslednja instanca I*, 181–182.

*denata. To je bilo poznato i ipak su ti ljudi ostali tamo. To su pojedinci, nama tuđi, uglavnom prozapadni*³⁹

Slične tvrdnje Tito je ponovio godinu dana kasnije u uvodnom govoru političkom aktivu Srbije (oktobar 1972), gde se još jednom požalio da se nije dovoljno učinilo na polju obračuna sa neprijateljima na Univerzitetu. Ovog puta je bio još konkretniji, što je značilo da se sprema i konkretna akcija.⁴⁰ Sutradan po njegovom govoru, lista sumnjivih profesora sa Beogradskog univerziteta osvanula je u štampi (spisak je, navodno, sačinjen u Univerzitetskom komitetu SKS BU), čime je započeta odlučnija faza u obračunu sa liberalizmom na Beogradskom univerzitetu. Po mišljenju N. Popova, kampanja je individualizovana jer je cela institucija bila „prevelik zalogaj“, dok su pojedinci inferiorni. Grupa je nađena u Beogradu jer se verovalo da je prestonica bila centar „*nove levice*“, a Beogradski univerzitet najveća obrazovna institucija u zemlji (dopušta primese i logike „*slaba Srbija, jaka Jugoslavija*“).⁴¹

Profesorima i saradnicima Univerziteta propisano je posredstvom skupštine Univerziteta (novembra 1973) da ukoliko žele da ostanu „*u nastavnoj i javnoj funkciji, prihvataju program i politiku SK i njegovu vodeću ulogu u razvitku društva*“, što je nametnuto putem samoupravnih sporazuma.⁴² Na spisku nepodobnih na Filozofskom fakultetu kao „*najreakcionarnijoj ustanovi*“,⁴³ našli su se Mihailo Marković, Svetozar Stojanović, Ljubomir Tadić, Dragoljub Mićunović, Zagorka Pešić Golubović, Miladin Životić, Trivo Indić i Nebojša Popov. Protiv afirmisanja „*moralno-političke podobnosti*“ i rušenja autonomije univerziteta izjasnio se Savez studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, a podršku profesorima pružili su članovi odbora *Korčulanske letnje škole* i redakcije *Praksisa*. Sve ove institucije do kraja 1974. naći će se i same na udaru vlasti i biće praktično ukinute.⁴⁴

Represija prema kritički nastrojenim profesorima ostvarivala se na tri nivoa: „*partijskom*“ (partijski organi), „*samoupravnom*“ (Univerzitet) i „*državnom*“ (Služba bezbednosti i sudovi). Zanimljivo ja da prvi pokušaj izbacivanja dvojice „*markiranih*“ asistenata T. Indića i N. Popova nije uspeo u redovnom

³⁹ *Politika*, 4. decembar 1971.

⁴⁰ N. Popov, *Kontra fatum*, 90.

⁴¹ Isto, 241–243.

⁴² Već polovinom 1973. na sličan način režiser *crnog talasa* Živojin Pavlović (*Dvojniki*, *Buđenje pacova*, *Zaseda* i *Crveno klasje*) posle ocene o „*moralno političkoj nepodobnosti*“ isključen je iz nastave na Akademiji za pozorište i film, radio i televiziju i prebačen na pomoćne poslove. – N. Popov *Društveni sukobi*, 239 i 243.

⁴³ Na status fakulteta i drugih kulturnih ustanova skrenuo je posebno pažnju Draža Marković: „*Prema tome netačna je ocena Sekretarijata Centralnog komiteta – da neprijatelj nema institucije. Šta je Filozofski fakultet u Beogradu, šta su drugi filozofski fakulteti? Ja bih čak rekao da neprijatelj u oblasti kulture ima više legalnih institucija nego mi. Šta je časopis *Filosofija*, šta je *Srpska književna zadruga*, šta su monopoli u žirijima, u kulturnoj i izdavačkoj politici?...*“ u: N. Popov, *Kontra fatum*, 90.

⁴⁴ Više u: N. Popov, *Kontra fatum*, Beograd 1990.

postupku, jer je Nastavno-naučno veće izglasalo pozitivne referate i pored raznih pritisaka.⁴⁵ Fakultetska komisija na osnovu analize radova nije utvrdila nikakvu krivicu profesora, što je većinom glasova usvojio i Savet Filozofskog fakulteta (5. jula 1974). Budući da partijski i samoupravni kanal represije nije dao očekivane rezultate, uključile su se državne institucije. Izmenom *Zakona o visokom školstvu i stručnim udruženjima* uskraćeno je delegiranje predstavnika u savete fakulteta, uveden nov institut u radne odnose – „stavljanje na raspoloženje“ i pojačan politički pritisak na nastavni kolektiv i nepodobne profesore. U kontaktima i prepisci sa političkim rukovodstvom (D. Markovićem, Ž. Vasiljevićem, D. Tešićem i D. Gligorijevićem) profesori su pristajali „da se povuku“, nudeći tri uslova: obustavljanje represije prema studentima koji su branili integritet fakulteta (suđenje *Ljubljanskoj četvorci* i dr.), obustavljanje kršenja građanskih i samoupravnih prava fakultetske zajednice i nesmetan rad naučno-istraživačkih instituta Filozofskog fakulteta.⁴⁶

Služba državne bezbednosti je tokom 1974–1975. u akciji nazvanoj *Mir*, u cilju obračuna sa nosiocima „anarholiberalizma“ u Srbiji, pokrenula postupak kako bi odstranila grupu profesora sa Filozofskog fakulteta u Beogradu, koja je praćena sličnom akcijom u Ljubljani (iz nastave odstranjena i penzionisana četvorica profesora i dvojica sa fakulteta) i likvidacijom *Praksisa* u Zagrebu.

U izveštaju SDB iz 1975. kaže se da akcija još nije završena jer ti profesori i dalje deluju i imaju dosta sledbenika i istomišljenika, iako su znatno obazriviji. Tvrdi se da su oni i ranije mobilisali poznate intelektualce na Zapadu i zapadnu štampu protiv politike SKJ, a svojim ponašanjem to i dalje čine. Navedeno je da: „Mihajlo Marković ovih dana u svojim predavanjima na Univerzitetu u Bradfordu (Engleska) ponovo napada naše samoupravno uređenje i socijalizam kao poredak“.⁴⁷ U izveštajima se konstatuje da članovi „beogradske osmorke“ slobodno putuju po inostranstvu i tamo iznose svoje „neprijateljske stavove“: Svetozar Stojanović u SAD, Mihajlo Marković i Dragoljub Mićunović u Veliku Britaniju, Zagorka Golubović u Francusku, Veljko Rus iz Ljubljane u Kanadu. Budući da nastavljaju aktivnost, SDB je preduzeo mere da se njihov rad dokumentuje kako bi se mogle preduzeti krivične ili administrativne mere, za šta je sekretar SSUP-a Franjo Herljević tražio saglasnost od Predsedništva SFRJ. Optuženim studentima je tokom procesa nuđeno da posvedoče kako su ih profesori instruirali.⁴⁸

⁴⁵ N. Popov, *Društveni sukobi...*, 238; Isti, *Kontra fatum*, 62. – Dostavljeno je po 5 referata za svakog, ukupno 40 i svi su bili pozitivni. Nekolicini komunisti sa Filozofskog fakulteta izrečene su partijske kazne, a iz SK su isključeni Radojica Bojanović i Ivan Ivić, asistenti i Dragomir Olujić student, docent Aleksandra Marjanović, a višoj partijskoj instanci je predložen za isključenje Bora Kuzmanović.

⁴⁶ N. Popov, *Društveni sukobi*, 241–243; Isti, *Kontra fatum*.

⁴⁷ AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 24–1975, 26. sednica, *Neka aktuelna pitanja bezbednosti – izlaganje saveznog sekretara za unutrašnje poslove Franje Herljevića 18. mart 1975*, 3.

⁴⁸ Isto, 13.

Ministar unutrašnjih poslova S. Zečević predložio je hapšenje profesora Mihaila Markovića ili Dobrice Ćosića, kao i Mihaila Đurića radi zastrašivanja, što je srpsko liberalno rukovodstvo odbilo. Umesto toga, oduzeti su pasoši Zagorki Golubović, Vojinu Miliću i Nebojši Popovu. Na sednici Predsedništva Skupštine SR Srbije je čak predlagano da se zbog delovanja praksisovaca, otpora i podrške grupi „*ekstremnih profesora*“ u ovoj instituciji, ukine Filozofski fakultet, a zatim ponovo osnuje Filozofsko-istorijski uz reviziju čitavog nastavnog osoblja.⁴⁹

Posle svih peripetija, grupa profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu je odlukom Skupštine SR Srbije (januara 1975) isključena iz nastavnog kolektiva, posebno za njih „*skrojenim zakonom*“, upotrebom novog instituta „*stavljanja na raspoloženje*“ republičkom Sekretarijatu za obrazovanje i nauku „*zbog moralno političke nepodobnosti*“.⁵⁰ Osam profesora beogradskog Filozofskog fakulteta su posle izbacivanja su fakulteta primali znatno umanjen dohodak (60%) i obustavljeno je finansiranje svih naučnih projekata u kojima su oni učestvovali kao saradnici. Onemogućeno je objavljivanje članaka u naučnim časopisima, od kojih su slobodoumniji poput *Praksisa* i *Filosofije* onemogućeni u daljem izlaženju. Obustavljen je rad Korčulanske letnje škole i zabranjeni svi naučni skupovi gde bi se oni pojavili kao učesnici. Niko od ovih profesora više nije mogao objaviti knjigu, jer su ih izdavačke kuće sistematski izbegavale ne želeći nevolju.

U Institutu za međunarodni radnički pokret im je, bez obrazloženja, otkazana svaka dalja saradnja, a takođe im je onemogućena saradnja sa Institutom za filozofiju Filozofskog fakulteta, gde su bili spoljni saradnici. Pored zvaničnog uveravanja državnih funkcionera da im se neće onemogućavati profesionalna delatnost, onemogućavana su im predavanja. Direktor Studentskog kulturnog centra, na intervenciju Univerzitetskog komiteta 1. juna 1977, otkazao je predavanje *Futorologija i utopija* M. Životića iz ciklusa *Savremene filozofske teme*, koje je organizovalo Filozofsko društvo Srbije i SKC.⁵¹ Usled pritisaka koje je trpeo zbog *praksisovaca*, norveški istraživač Johan Galtung, direktor Međunarodnog univerzitetskog centra u Dubrovniku, zapretio je ostavkom i premeštanjem ove institucije u drugu zemlju, zbog „*ometanja rada i mešanja jugoslovenske partije*

⁴⁹ Informacija o akcijama u vezi sa Filozofskim fakultetom u Beogradu 1. 02. 1974. u: P. Simić, Z. Despot, *Tito, strogo poverljivo – dokumenti*, Beograd 2010, 350–351; S. Đukić, *n. d.*, 143; AJ, 837, KPR II-4-b, *Neki elementi procene situacije u Beogradu i SR Srbiji, izneti od S. Zečevića*, 24. VI 1972. god.; P. Simić, *Tito – fenomen 20. veka*, Beograd 2010, 321.

⁵⁰ Advokat S. Popović navodi ovaj slučaj kao tipičan primer kada se za dnevno-političke potrebe „*kroji*“ zakon koji je, u stvari, prerusena administrativna mera. Jedan poslanik Skupštine Srbije je tim povodom izjavio: „*Izveli smo oružanu revoluciju za četiri godine, a sa grupom ekstremnih nastavnika se borimo gotovo sedam godina*“. Zanimljivo je da je odluku potpisao Milan Milutinović, budući predsednik Srbije: S. Popović, *Poslednja instanca, III*, 1165. i dalje; N. Popov, *Društveni sukobi...*, 242; S. Đukić, *n. d.*, 554.

⁵¹ AJ, Predsedništvo SFJ, 803, fasc. 653, jed. 03–389/1, 1978, *Pismo Predsedništvu SFRJ od 2. juna 1977. grupe profesora Z. Golubović, S. Stojanović, Lj. Tadić, M. Marković, M. Životić i N. Popova*.

u oblikovanje nastavnog plana i izbor predavača“, preneli su nemački i američki mediji.⁵²

„Grupa profesora“, podržana od kolega iz Zagreba (Gaje Petrovića, Rudija Supeka i drugih) nastavila je borbu protiv instituta „moralno političke nepodobnosti“ kroz peticije državnim institucijama i apele međunarodnoj javnosti, zbog protivustavne diskriminacije ljudi i osporavanja prava na rad i egzistenciju, po osnovu političkog mišljenja.⁵³ U vezi sa spornim odredbama diskriminacionih zakona, pokrenut je ustavni spor pred Ustavnim sudom Jugoslavije. Svoja predavanja su nastavili da drže, zajedno sa ostalim disidentima, po beogradskim stanicama na tzv. *Slobodnom univerzitetu*, koji je od polovine 70-ih nastao kao oblik slobodne komunikacije, kritičkog mišljenja i otpora intenziviranju političke represije (do njegovog nasilnog ukidanja 1984. i osude nekih članova). Pojedinci su svoje nastupe nastavili kao gostujući profesori u Francuskoj, Britaniji, SAD, Kanadi – što im je vlast, zbog poželjnog imidža na Zapadu, tolerisala.

Posle mnogobrojnih apela, peticija i pritisaka tek po Titovoj smrti, a na intervenciju MOR-a, odluka je povučena 1981, a praksisovci su vraćeni na posao ali ne i na Univerzitet, već u *Centar za filozofiju i društvenu teoriju* pri *Institutu društvenih nauka* koji je prerastao u *Institut za filozofiju i društvenu teoriju*, čime je okončana šestogodišnja borba za ostvarivanje radnih prava. Iako je Ustavni sud proglasio protivustavnom „odluku o moralno političkoj nepodobnosti“ (odluka doneta još 1978, a obelodanjena tek aprila 1983), nije došlo i do zvanične rehabilitacije, niti obeštećenja nijednog od mnogih prognanih po ovoj odluci, niti su vraćeni na ranija radna mesta.⁵⁴ Naprotiv, pritisci i prisмотра su na neki način i dalje ostali. Kao članovi *Slobodnog univerziteta* profesori Lj. Tadić i N. Popov ponovo su uhapšeni 1984. u grupi od 28 intelektualca, ali nisu suđeni posle reakcije domaćeg i stranog javnog mnjenja. Usledio je sudski proces samo šestorici uhapšenih.⁵⁵

Zoran Đinđić i ljubljanska šestorka 1974. U vreme kampanje protiv liberalizma i napada na profesore *praksisovce*, Savez studenata Filozofskog fakulteta održao je 21. decembra 1973. vanrednu skupštinu na kojoj je zaključeno sle-

⁵² To su, između ostalih, *Zidojche cajtung*, *Vashington Post*, *Radio Dojče vele*, *Di Velt*, itd; AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 44, 70. sednica, 9. februar 1977, SP-bilten, *Inostrana sredstva informisanja o akciji šezdeset jugoslovenskih intelektualaca*, 1.

⁵³ AJ, Predsedništvo SFRJ, 803, fasc. 656, 03–1978, *Predstavka bivših profesora Beogradskog univerziteta Predsedništvu SFRJ za ukidanje propisa i prakse ispitivanja „moralno političke podobnosti*, 12. januar 1978, 5.

⁵⁴ *Ukidanje pravnog osnova bez rehabilitacije*, *Pismo Predsedništvu Socijalističke republike Srbije grupe profesora*, *Theoria*, Beograd XXVI (1983), br. 3, 229–230.

⁵⁵ N. Popov u svoj knjizi o progonu praksisovaca detaljno dokumentuje ukupno 10 faza kroz koje je prošao progon praksisovaca u periodu 1968–1984. Poslednja faza je zaoštavanje oko kampanje osude Otvorenog univerziteta 1984. kada su uhapšeni neki od grupe profesora, kada se pokreće kampanja za ukidanje svih OOUR-a, pa tako i *Centra za filozofiju i društvenu teoriju*. Detaljno u dobro dokumentovanoj knjizi N. Popova, *Kontra fatum, Slučaj grupe profesora Beogradskog univerziteta 1968–1988*, Beograd 1990.

deće: „*Smatramo da je Filozofski fakultet humanistička ustanova sa čvrstim komunističkim opredeljenjem i da ni jedan član tog fakulteta ne može biti diskvalifikovan kao neprijatelj samoupravnog socijalizma. Stoga smo oštro protiv toga da se tzv. 'grupa profesora' izdvaja iz celokupne politike Fakulteta. U skladu s tim, ne može biti ni govora o uklanjanju bilo kog člana s Filozofskog fakulteta.*“ Ovaj stav podržale su i skupštine Saveza studenata filozofskih fakulteta u Zagrebu i Ljubljani. Predstavnici tri fakulteta održali su sastanak 30. januara 1974. u Ljubljani i pokrenuli inicijativu za osnivanje *Saveza studenata Filozofskih fakulteta Jugoslavije*, koja bi usvojila *Nacrt Rezolucije o prilikama u zemlji*. U ovom nacrtu, koji odiše zaklinjanjem u socijalizam, samoupravljanje, marksizam i Program SKJ, na indirektan način se kritikuje režim sa pozicija levice i osuđuje politička represija usmerena na rušenje autonomije Univerziteta. Rezolucija je ubrzo sudski zabranjena, a autori osuđeni na kaznu zatvora (septembar 1974), dok je Savez studenata ukinut kao samostalna organizacija.

Vlast je bila naročito osetljiva na „*horizontalno*“ povezivanje disidenata i stoga je brzo reagovala. Pred OKS u Ljubljani, u prvoj polovini 1974, uslovno su osuđeni studenti Vinko Zalarj i Darko Štrajn iz Ljubljane, zatim Lino Veljak i Mario Rubi sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Zoran Đinđić i Miodrag Stojanović sa beogradskog Filozofskog fakulteta.⁵⁶

Optuženi studenti M. Stojanović i Z. Đinđić su pred sudom 7. marta 1974, po savetu advokata, odbili da iznesu svoju odbranu. Osuđeni su na po 10 meseci za krivično delo „*neprijateljske propagande*“ i „*udruživanja protiv države i društvenog uređenja*“, da bi im viša instanca po žalbi umanjila kaznu na 6 meseci, na čije izdržavanje nikad nisu ni otišli.⁵⁷

U isto vreme je na sličnu kaznu uslovno pred OKS u Beogradu osuđen student Jovo Vukelić, ali je najgore prošao Vladimir Palančanin (iz Sombora), student filozofije Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji je kasnije osuđen na godinu dana zatvora pred OKS u Novom Sadu jer je javno pročitao sudsku zabranu *Nacrt Rezolucije o prilikama u zemlji*. Jedini je kaznu i odležao, dok je ostalima progledano „*kroz prste*“, najverovatnije zato što se tada spremao udar na profesore *praksisovce*.⁵⁸

Advokat S. Popović uočava još dve zanimljivosti na ovom procesu. Najpre, da je istinitost tvrdnji u *Nacrtu rezolucije* utvrđivana upoređivanjem sa partijskim rezolucijama a ne stvarnim činjeničnim stanjem i, drugo, da identična kritika koja se iznosi u zvaničnom partijskom diskursu postaje kažnjiva ako je izgovori neko drugi. Služba bezbednosti je to nazivala „*krađom tuđih leđa*“ a partija „*potrebom da se SKJ stavi na čelo kritike*“.⁵⁹

⁵⁶ Razgovor studenata Filozofskog fakulteta sa redakcijom „*Filosofije*“, *Filosofija*, br. 3–4, 1973, 325–328.

⁵⁷ S. Popović, *Poslednja instanca I*, 54–55; Isti, *Poslednja instanca II*, 555–572.

⁵⁸ *Svedočenje Jove Vukelića autoru*, Beograd 7. oktobar 2009.

⁵⁹ S. Popović, *Poslednja instanca II*, 555–572.

Jedan od idejnih tvoraca nacrtu rezolucije Zoran Đinđić,⁶⁰ posle suđenja 1974. u Ljubljani, potpuno se povukao iz političke aktivnosti i samo zahvaljujući tome dobio je 1978. pasoš, preporuke i stipendiju za odlazak i Nemačku na specijalizaciju. U toj zemlji se oformio kao liberal i demokrata i uključio se ponovo u politički život po povratku u zemlju u drugoj polovini 80-ih, kao jedan od osnivača Demokratske stranke.⁶¹

Simptomatično je da se obračun sa anarholiberalizmom sveo gotovo u celosti na osude i represiju prema beogradskom krugu studenata i intelektualaca. U Hrvatskoj su verovatno slabo zastupljeni anarholiberali bili zgodna kontrateža maspoku. Progona anarholiberala bilo je tek sporadično i u drugim univerzitet-skim centrima, ali u manjoj meri.

⁶⁰ *Sećanja na Zorana Đinđića, Kažiprst*, 11. mart 2004. RTV B 92, www.b92.net; *Svedočenje Mihaila Markovića, Ćirilica*, TV Košava, 13. april 2009.

⁶¹ B. Dimitrijević, *Zoran Đinđić*, Beograd 2007.

Srđjan Cvetković

„THEY WERE THE BLACK SHEEP IN THE FLOCK, THEY PAVED
THEIR WAY UNDER FALSE PRETENCE“

Revenge on anarcho-liberal groups in SFRJ after 1968

Summary

This research looks and analyses the reprisal over anarcho-liberal individuals and groups in Serbia criticized for their liberal views and suppression of the student revolt after 1968. Arrest and condemnation of students – members of the left wing fraction – intellectuals and professors; abolition of free-minded and critical media is regarded as typical sporadic slap on the wrist, change of grip and liberalization in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ). There is also notable need of the governing parties to deal with the growing social resistance and various internal enemies in time of the emerging serious political and economical crisis. In the early seventies, anarcho-liberals are perceived as a considerable growing threat and, by all means, the most active adversary group and critic of the self-government system characterized by youthful energy and active involvement.